

Interventie

Lang Leve de Liefde mbo

Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdgezondheidszorg, preventie en gezondheidsbevordering

Datum: 15 april 2021

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Vermeulen, Euwema (maart 2021).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Lang Leve de Liefde mbo'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Inhoud	3
Samenvatting	4
Doelgroep	4
Doel	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing	4
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving	6
1.1 Doelgroep	6
1.2 Doel.....	7
1.3 Aanpak	8
2. Uitvoering	13
3. Onderbouwing	17
4. Onderzoek	22
5. Samenvatting Werkzame elementen	24
6. Aangehaalde literatuur	25
7. Praktijkvoorbeeld	28

Samenvatting

Lang Leve de Liefde mbo (LLL mbo) bestaat uit een online databank (beschikbaar op www.langlevedeliefde.nl) voor docenten met een uitgebreid aanbod van lessen en aanvullend beeldmateriaal met betrekking tot seksuele gezondheid. De lessen zijn geschikt voor leerniveaus twee tot en met vier in het mbo. Daarnaast is er een online docentenhandleiding beschikbaar met daarin didactische tips en achtergrondinformatie.

Doelgroep

De interventie is gericht op studenten van middelbare beroeps opleidingen in Nederland, van niveau twee tot en met vier. De intermediaire doelgroep voor de uitvoering van het lespakket zijn docenten op het mbo, met name docenten die het vak Burgerschap geven.

Doel

Het doel van LLL mbo is: jongeren ondersteunen in het maken van gezonde en verantwoorde keuzes met betrekking tot liefde, relaties en seks.

Aanpak

In het mbo-deel van de website bevindt zich een doe-het-zelf shop voor mbo-docenten met:

- 15 lessen over thema's met betrekking tot seksuele gezondheid (bijvoorbeeld: liefde & relaties, anticonceptie, wensen & grenzen). Deze lessen zijn bedoeld voor een dubbel lesuur.
- divers beeldmateriaal
- online docentenhandleiding

LLL mbo richt zich op kennis, risicoperceptie, attitude, sociale norm, vaardigheden en eigen-effectiviteit.

Materiaal

Voor LLL mbo zijn de volgende materialen beschikbaar:

- lesbrieven
- PowerPointpresentaties
- animaties
- filmpjes
- een digitale handleiding voor docenten

Alles is gratis te gebruiken via het mbo-deel van de website www.langlevedeliefde.nl.

Onderbouwing

LLL mbo is ontwikkeld met behulp van het Intervention Mapping protocol dat uit zes stappen bestaat. Op basis van een needs assessment (stap 1) zijn programmadoelen geformuleerd (bijvoorbeeld: jongeren voorkomen (verspreiding van) infectie met soa en hiv). Deze zijn uitgewerkt in gedragsdoelen (jongeren besluiten veilig te vrijen) die in matrices zijn gekruist met determinanten (bijvoorbeeld: kennis over soa en hiv) om tot veranderdoelen te komen. Vervolgens is in stap 3 gezocht naar (potentieel) effectieve methoden en strategieën, zoals active learning en anticipated regret. Deze zijn in stap 4 uitgewerkt in lessen. In stap 5 is het lesprogramma op proef geïmplementeerd en in stap 6 geëvalueerd.

Het lesprogramma richt zich op kennis, risicoperceptie, attitude, sociale norm, vaardigheden en eigeneffectiviteit; h e precies, dat varieert per thema. Methoden en technieken die uit onderzoek specifiek geschikt bleken te zijn voor het onderwerp seksuele gezondheid en deze doelgroep, zijn:

- Filmpjes met rolmodellen (methode: modeling).
- Animaties (methode: gebruik van beeldmateriaal).
- Kennisquiz (methode: actief leren)

Onderzoek

Er zijn verschillende procesevaluaties uitgevoerd (in 2014, 2016 en 2019), waarbij gebruik is gemaakt van verschillende evaluatiemethoden (vragenlijst/kennisquiz/scenario's met vragen, observatie, focusgroepen met studenten en interviews met (gast)docenten). Op basis van de resultaten zijn de lessen, lesbrieven en digitale docentenhandleiding aangepast. De les Seksuele diversiteit en genderdiversiteit is bijvoorbeeld uitgebreid en er is een les toegevoegd over sexting en grooming. Daarnaast is er naar aanleiding van de procesevaluatie in 2014 een implementatieplan opgesteld.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

De interventie is gericht op studenten van alle middelbare beroeps opleidingen in Nederland van leerniveau twee tot en met vier. Studenten zijn gemiddeld 16 tot 21 jaar oud. In 2018 volgden in Nederland 491.400 jongeren een mbo-opleiding van niveau twee, drie en vier (MBO Raad, 2019).

LLL mbo wordt idealiter gegeven binnen het vak Burgerschap. Op alle mbo's is dit vak verplicht. Binnen de dimensie vitaal burgerschap wordt seksualiteit als aspect van een gezonde leefstijl genoemd. Bij Zorg en Welzijn opleidingen past het thema seksuele gezondheid binnen meer lessen, aangezien het thema soms raakt aan de toekomstige beroepspraktijk.

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroep voor de uitvoering van het lespakket zijn (gast)docenten (die onder andere het vak Burgerschap geven) op het mbo.

De intermediaire doelgroepen voor implementatie van het lespakket zijn:

- Mbo management/coördinator van de vakgroep Burgerschap en zorgcoördinatoren op het mbo: verankering in het lesprogramma en de zorgstructuur
- GGD-medewerkers (onder andere Gezonde School Adviseurs) met expertise op het terrein van seksualiteit: onder de aandacht brengen van de lessen bij scholen

Selectie van doelgroepen

Docenten die op het mbo het vak Burgerschap geven, of een ander relevant vak waar het thema relaties en seksualiteit in past, bepalen zelf of zij het lespakket gebruiken. Er is geen selectie, in principe is elke (gast)docent in staat de lessen te gebruiken. In de handleiding en lesbrieven staan uitgebreide instructies en het geheel is in overleg met ervaren docenten zo gebruiksvriendelijk mogelijk gemaakt.

Per les en per thema zijn in principe alle materialen en alle informatie beschikbaar die nodig zijn voor het uitvoeren van de les.

Uit onderzoek bleek dat docenten van de opleidingen Economie en Techniek, ondanks de ondersteuning, handelingsverlegenheid voelden om de thema's rondom relaties en seksualiteit met hun studenten te bespreken (Wolfers & Watzeels, 2015). Voor deze groep is het lesprogramma Lang Leve de Liefde mbo-digilessen (LLL mbo-digilessen) ontwikkeld. LLL mbo-digilessen is volgens eenzelfde methode (Intervention Mapping) ontwikkeld, maar bevat andere (online) werkvormen die studenten zelf op de computer kunnen uitvoeren. De docent is dus niet verantwoordelijk voor de informatieoverdracht. De lessen gaan minder uitgebreid in op de verschillende thema's, duren korter en er vindt minder discussie plaats in de klas dan bij LLL mbo.

Uit de praktijk blijkt dat de lessen van LLL mbo minder geschikt waren voor studenten van entreeopleidingen, in verband met het taalniveau en de soort werkvormen. Daarom is voor deze groep een apart (offline) lespakket ontwikkeld.

Betrokkenheid doelgroep

De doelgroep is op de volgende manieren betrokken bij de ontwikkeling van LLL mbo:

- Uitkomsten van de evaluatie van de voorloper van dit project (ROSafe) zijn meegenomen in de ontwikkeling.
- Focusgroepen georganiseerd voor én door jongeren van verschillende culturele achtergronden over culturele factoren die een rol spelen in seksuele gezondheid.
- Studenten betrokken via een studentenpanel (studenten van verschillende mbo's):
 - het produceren en beoordelen van diverse beeldmaterialen en werkvormen
 - via groepsgesprekken feedback geven op lessen
 - invullen vragenlijsten procesevaluatie
- Organisatie adviesgroepen met docenten en andere professionals m.b.t. de ontwikkeling:
 - twee regionale adviesgroepen
 - één landelijke adviesgroep
 - klankbordbijeenkomsten
- Twee online surveys afgenomen onder docenten over wensen en behoeften met betrekking tot een lespakket seksuele gezondheid en implementatiefactoren.
- Aanvullende interviews zijn gehouden met sleutelfiguren op roc's en andere mbo's.
- Pre-test van de conceptversies van lesbrieven en materialen door ervaren docenten van diverse opleidingen, opleidingsniveaus en klassamenstellingen verspreid in het land.

Voorafgaand aan de doorontwikkeling van LLL mbo is de doelgroep als volgt betrokken:

- Een online survey is afgenomen onder docenten over wensen en behoeften met betrekking LLL mbo en implementatiefactoren.
- Er zijn op twee momenten (in 2015 en in 2020) interviews afgenomen onder (gast)docenten die gebruik maken van LLL mbo.
- In 2019 is er een focusgroep gehouden onder studenten.
- Er zijn interviews afgenomen onder GGD professionals.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het hoofddoel van het lesprogramma is:

Jongeren maken gezonde en verantwoorde keuzes met betrekking tot liefde, relaties en seks.

Subdoelen

Subdoelen voor studenten:

1. Jongeren hebben prettige en gewenste relaties en seksuele contacten (zowel online als offline).
Komt terug in: Liefde & relaties, Love Online, Beeldvorming & rolpatronen, Partnerkeuze & maagdelijkheid, Je lijf en zo, Beeldvorming & schoonheidsidealen, Alcohol, drugs & seks, Jongeren & seks, Wensen & grenzen
2. Jongeren voorkomen onbedoelde zwangerschap.
Komt terug in: Je lijf en zo, Liefde & relaties, Veilig vrijen, Anticonceptie, Wanneer zwanger worden, Onbedoelde zwangerschap
3. Jongeren voorkomen (verspreiding van) infectie met soa en hiv.
Komt terug in: Veilig vrijen, Soa

4. Jongeren maken (te zijner tijd) gezonde en verantwoorde keuzes m.b.t. zwanger worden en zwangerschap.
Komt terug in: Veilig vrijen, Anticonceptie, Wanneer zwanger worden, Onbedoelde zwangerschap, Gezonde Zwangerschap
5. Jongeren accepteren seksuele diversiteit en genderdiversiteit en handelen ernaar.
Komt terug in: Liefde & relaties, Seksuele diversiteit & genderdiversiteit, Beeldvorming & rolpatronen
6. Jongeren zoeken hulp en ondersteuning als ze vragen en/of problemen hebben met betrekking tot hun seksuele gezondheid.
Komt terug in: Iedere les

Elk subdoel voor de studenten is een Intervention Mapping matrix uitgewerkt in nog specifiekere doelen, de zogenaamde change objectives (veranderdoelen).

Om een subdoel te bereiken hoeven niet alle gerelateerde lessen te worden gegeven. In bovenstaande opsomming is onderstreept welke lessen noodzakelijk zijn om een subdoel te kunnen bereiken. Voor het bereiken van subdoel 6 moeten minimaal twee lessen worden uitgevoerd.

NB

Indien een docent ervoor kiest slechts één les uit te voeren dan worden alleen de lesdoelen van die les bereikt.

Subdoel intermediairs:

Mbo-docenten besteden aandacht aan seksuele gezondheid door minimaal twee lessen te selecteren die bij de behoefte van de klas aansluit en die volgens de richtlijnen in de lesbrief te geven.

Toelichting op flexibele inzet lessen:

Uit het vooronderzoek onder docenten bleek dat docenten een flexibel pakket willen met een breed aanbod van materialen en werkvormen, waarbij zowel de onderwerpen als het aantal lessen door docenten zelf te selecteren zijn. Bovendien geven docenten aan dat de lessen afzonderlijk inzetbaar moeten zijn als, zodat ze ook ad hoc ingezet kunnen worden als de situatie daarom vraagt.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

Lang Leve de Liefde is een lesmethode over liefde, relaties en seksualiteit. Er zijn lesmethodes voor het voortgezet onderwijs, praktijkonderwijs, het voortgezet speciaal onderwijs en het mbo. Voor het mbo zijn er drie lesmethodes beschikbaar:

- Lang Leve de Liefde mbo: een online lessenportal op www.langelevedeliefde.nl, waarbij docenten de lessen kunnen downloaden en de inhoud zelf overbrengen op de studenten van niveau twee tot en met vier.
- Lang Leve de Liefde mbo-digilessen: digitale lessen voor studenten van niveau twee en drie, waarbij de docenten de introductie en afsluiting verzorgen.
- Lang Leve de Liefde voor mbo entreeopleidingen: docenten verzorgen de lessen voor studenten van entreeopleidingen en kunnen de handleiding en werkbladen downloaden op www.langlevedeliefde.nl.

Het totale lesprogramma van LLL mbo bestaat uit:

- 15 lessen van een dubbel lesuur (totaal 90 of 100 minuten)
Iedere les bevat:
 - Lesbrief met lesprogramma en lesinstructies, suggesties voor toetsing en achtergrondinformatie
 - PowerPointpresentatie voor gebruik bij de les
 Enkele lessen bevatten aanvullend beeldmateriaal.
- Standaard lespakketten:
 - Preventie van tienerzwangerschappen (zes opeenvolgende lessen)
 - Veilig vrijen, anticonceptie en soa (drie opeenvolgende lessen)

De lessen kunnen los van elkaar gegeven worden. Elke les bevat verschillende opdrachten. Per opdracht kan de docent kiezen uit meerdere werkvormen, van individueel tot klassikaal, wat het beste bij de betreffende klas past (wat betreft niveau, opleiding, veiligheid etc.).

Het idee van LLL mbo is dat de lessen door docenten van een mbo kunnen worden uitgevoerd. In sommige GGD-regio's wordt gewerkt met gastdocenten die twee lessen (Liefde en relaties en Seksuele diversiteit & genderdiversiteit) van LLL mbo uitvoeren. Scholen kunnen deze gastlessen aanvragen. Deze lessen duren in totaal drie lesuren.

Inhoud van de interventie

Werving

Docenten worden via verschillende wegen op de hoogte gebracht van de LLL mbo, onder andere via nieuwsbrieven, congressen en de website www.seksuelevorming.nl. De lessen zijn vrij toegankelijk via de website www.langlevedeliefde.nl. Daarnaast zijn GGD-medewerkers en Gezonde School-coördinatoren op de hoogte gebracht van de lessen. Veel GGD-medewerkers (bijvoorbeeld Gezonde School-adviseurs) hebben directe contacten met docenten, coördinatoren Burgerschap of andere relevante personen werkzaam op de mbo's in hun regio en spelen dus een belangrijke rol in de werving.

Vorbereiding van de lessen

Docenten moeten voldoende ruimte vrij maken in het curriculum. Ook wordt aangeraden om de lessen vooraf bij de studenten aan te kondigen zodat zij zich hierop kunnen voorbereiden. Docenten kunnen in de voorbereiding gebruik maken van de online docentenomgeving. Hierin staan algemene aandachtspunten voor het geven van lessen seksuele vorming aan jongeren, tips en tools voor inbedding op school, opbouw van het lespakket en achtergrondinformatie. Er is beeldmateriaal van docenten die gefilmd zijn in de klas terwijl zij werkvormen uit het lesprogramma gebruiken en interviews met docenten over hun ervaringen met lesgeven over seksuele gezondheid.

Inhoud van de interventie:

Het lespakket bestaat naast de online docentenomgeving uit:

- **Lesbrieven** (digitaal/ downloadbare pdf) bij iedere les met uitschreven lesopzet. Bij iedere les worden lesdoelen, begrippen, benodigdheden, tijdsindicatie, instructie, lessen, werkvormen en ondersteunend materiaal beschreven. De uitgebreide lesbrieven bevatten feedback en praktische tips en de praktische video's voor docenten. Hierdoor is het pakket ook goed te gebruiken door docenten die nog geen ervaring hebben in lesgeven over dit thema. Per opdracht staan de doelen vermeld, zodat de docent weet welke doelen vervallen als een opdracht vervalt. Ook wordt er geadviseerd over het combineren van lessen voor een lessenreeks.
- De **werkbladen** voor leerlingen. Voor bijna elke les zijn één of meerdere werkbladen beschikbaar. De leraar kan deze downloaden en printen.

Flexibel lespakket

Uit het implementatieonderzoek onder docenten bleek dat docenten een flexibel lesprogramma willen, waarbij ze zelf thema's, aantal lessen en werkvormen kunnen kiezen die passen bij hun klas. Daarom is gekozen voor een online doe-het-zelf shop, waarin docenten zelf hun lesaanbod kunnen samenstellen: en zelf kunnen kiezen hoeveel en welke lessen ze geven en in welke volgorde. In hoofdstuk 1.2 is per subdoel aangegeven welke lessen minimaal uitgevoerd moeten worden om het subdoel te bereiken.

Hoofdonderwerpen van het lespakket

De inhoud van de lessen is verdeeld over vijf thema's:

1. Liefde en relaties
2. Je lijf en seks
3. Wensen en grenzen
4. Veilig vrijen
5. Zwangerschap

Inhoud van de lessen

De 15 lessen zijn allen bedoeld voor een dubbel lesuur (totaal 90 of 100 minuten). Elke les bestaat uit een introductie, opwarmopdracht, vervolgoopdrachten, afronding en eventuele toets of portfolio opdracht.

Alle lessen bevatten de volgende onderdelen:

- Lesbrief met het programma van de les, specifieke lesinstructie, benodigheden en per opdracht het doel van de opdracht, de verschillende stappen, keuze uit werkvormen, uitleg, mogelijke feedback bij de opdracht en achtergrondinformatie voor de docent. De lesbrief eindigt met suggesties voor een toets of portfolio-opdracht. Als bijlage zijn alle materialen opgenomen die door de docent geprint kunnen worden voor gebruik in de klas.
- PowerPointpresentatie voor gebruik tijdens de les.
- In zowel de lesbrief als de PowerPointpresentatie staan de links naar de beeldmaterialen die nodig zijn voor de les, bijvoorbeeld animaties of filmpjes.

De lessen bestaan uit een mix van (interactieve) opdrachten zoals een woordspin, mindmap, interactieve filmpjes met discussievragen, stellingen, condoomdemonstratie, anticonceptiegrabbelzak, rollenspel, kaartspel, animaties et cetera.

Hieronder een overzicht van de lessen:

1. Liefde en relaties
2. Seksuele diversiteit & genderdiversiteit
3. Love online
4. Wensen & grenzen
5. Beeldvorming & rolpatronen
6. Partnerkeuze & maagdelijkheid
7. Je lijf en zo
8. Veilig vrijen
9. Soa
10. Anticonceptie
11. Onbedoelde zwangerschap
12. Gezonde zwangerschap

13. Beeldvorming & schoonheidsidealen
14. Alcohol, drugs & seks
15. Jongeren & seks

Keuzehulp

Om docenten te helpen met hun keuze uit het aanbod van lessen is er een keuzehulp ontwikkeld.

Hierbij kan men gebruik maken van drie opties

- A. Vragendoos
- B. Studenten kiezen zelf
- C. Vragenlijsten m.b.t. verschillende thema's

Voorbeeld van de les Love online:

Deze les is bedoeld voor een dubbel lesuur van 90 minuten.

Deze les bevat zes opdrachten:

- In de eerste opdracht bedenken de studenten wat zij zelf doen op sociale media door een brainstorm, een vragenlijst in te vullen en zichzelf online op te zoeken.
- In de tweede opdracht gaat de groep in gesprek over sexting en de negatieve en positieve kanten hiervan.
- In de derde opdracht gaan de studenten aan de hand van uitspraken van andere jongeren na hoe zijzelf denken over sexting.
- In de vierde opdracht bekijken de studenten klassikaal een interactieve film waarbij sociale media en sociale druk een rol spelen.
- In de vijfde opdracht gaat de groep in gesprek over grooming aan de hand van een aantal vragen.
- In de zesde opdracht vullen studenten individueel in of zij online gedrag oké of niet oké vinden (stoplichtspel). Vervolgens wordt dit klassikaal nabesproken.

Inbedding op schoolniveau

Idealiter is de interventie ingebed binnen een veilig pedagogisch schoolklimaat, waarbinnen leraren ook de mogelijkheid en deskundigheid hebben om vanuit een positieve strategie te werken aan seksuele gezondheid. In de digitale handleiding worden hiertoe tips aangereikt en wordt voor meer achtergrondinformatie verwezen naar de website www.seksuelevorming.nl/mbo. Hierop is onder andere meer informatie en ondersteunend materiaal te vinden voor de ontwikkeling van een visie en een beleid op schoolniveau en wordt de Gezonde School-aanpak uitgewerkt en toegelicht.

Evaluatie

LLL mbo wordt iedere drie jaar onder een aantal docenten (en zo mogelijk onder studenten) die gebruik maken van het lespakket geëvalueerd. Deze docenten worden geworven via de GGD. Er wordt in de evaluatie specifiek gevraagd naar het gebruik en de waardering van de lessen. Op basis van de uitkomsten worden aanpassingen gedaan aan het lesprogramma.

Gastdocenten

Sommige GGD-regio's coördineren een pool van gastdocenten ('young professionals' en studenten) die de lessen 'Liefde en relaties' en 'Seksuele & genderdiversiteit' van LLL mbo uitvoeren op verschillende scholen. Deze gastdocenten ontvangen een training van de GGD. Bij iedere les zijn twee gastdocenten aanwezig. GGD'en kunnen zelf de keuze maken om deze mogelijkheid in hun regio aan te bieden.

LLL mbo versus LLL mbo-digilessen en LLL mbo voor entreeopleidingen

LLL mbo bestaat uit 15 online lesbrieven en PowerPointpresentaties die de docent kan downloaden en eventueel kan uitprinten. Naast de portfolio-opdrachten worden de overige werkvormen in de klas uitgevoerd en er vindt veel interactie plaats. In 2019 is een digitale variant verschenen: LLL mbo-digilessen.

LLL mbo-digilessen is een apart lespakket bestaat uit vier lessen:

- 1) Liefde, relaties & seks;
- 2) Veilig vrijen & soa's;
- 3) Condooms & andere anticonceptie;
- 4) Onbedoelde zwangerschap.

LLL mbo-digilessen is ontwikkeld vanuit de vraag van docenten economie en techniek. Zij voelden handelingsverlegenheid om de thema's rondom relaties en seksualiteit met hun studenten te bespreken (Wolfers & Watzeels, 2015). LLL mbo-digilessen is volgens eenzelfde methode (Intervention Mapping) ontwikkeld, maar bevat andere online werkvormen en wat betreft de doelen ligt er minder focus op het aanleren van vaardigheden en het vormen van attitudes dan bij het reguliere lesprogramma. Daarnaast is de docent niet verantwoordelijk voor de informatieoverdracht. De lessen gaan minder uitgebreid in op de verschillende thema's, duren korter en er vindt er geen discussie plaats in de klas. Sommige docenten vinden dit prettiger. Het biedt een goed alternatief wanneer klassikaal lesgeven niet mogelijk is. De volgende lessen van het reguliere lesprogramma kunnen qua thema's worden vervangen door de LLL mbo-digilessen:

- Liefde en relaties
- Je lijf en zo
- Veilig vrijen
- Soa
- Anticonceptie
- Onbedoelde zwangerschap

De doelen van het reguliere lesprogramma worden niet volledig worden behaald. Er zijn doelen voor LLL mbo-digilessen aangepaste (meer gericht op kennis en minder op vaardigheden en attitude) beschreven. Het is mogelijk om de LLL mbo-digilessen aan te vullen met lessen uit het reguliere lesprogramma. De lessen gaan dieper in op subthema's.

LLL voor mbo entreeopleidingen bestaat uit zes offline lessen en is specifiek gericht op studenten van entreeopleidingen. Het bevat meer actieve werkvormen en werkbladen dan LLL mbo. Het lespakket is minder talig, eenvoudiger en er is in de inhoud rekening gehouden met studenten die al wat ouder zijn.

2. Uitvoering

Materialen

De werving vindt momenteel voornamelijk digitaal plaats. Linken naar LLL mbo zijn opgenomen op de website www.seksuelevorming.nl, www.gezondeschool.nl en www.burgerschapmbo.nl. Ook is er een digitale informatiefolder die gedownload kan worden.

Op www.langlevedeliefde.nl zijn bij het onderdeel 'mbo' de volgende materialen beschikbaar:

- de docentenhandleiding – de verschillende onderdelen zijn downloadbaar als pdf.
- een overzicht van de lessen met downloadbare lesbrieven (inclusief werk- en informatiebladen) en PowerPointpresentaties.
- filmpjes behorend bij de lessen
- video's bij de optie 'Een kijkje in de klas' waarin docenten heel concreet laten zien hoe zij bepaalde werkvormen uit het lesprogramma gebruiken in de klas. Ook staan er filmpjes van interviews met docenten over diverse onderwerpen met betrekking tot lesgeven over seksuele gezondheid.

Voor GGD'en is er een PowerPointpresentatie beschikbaar die zij kunnen gebruiken om docententeams op de hoogte te brengen en te trainen in het gebruik van LLL mbo.

Locatie en type organisatie

Het lesprogramma is ontwikkeld voor gebruik op leerniveaus twee, drie en vier van het mbo, maar ook hogere klassen van het vmbo en jongerenwerkers kunnen lessen en beeldmaterialen uit het pakket gebruiken als ze over voldoende didactische en pedagogische vaardigheden beschikken.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

De lessen van LLL mbo kunnen in principe door elke docent gegeven worden. Door de instructie met behulp van de uitgebreide lesbrieven en aanvullende docentenhandleiding inclusief praktische video's kunnen docenten er gemakkelijk zelf mee aan de slag. Dit is ook gebleken uit de procesevaluaties. De lessen zullen vooral gegeven worden tijdens het vak Burgerschap.

Binnen het vak Burgerschap is er de mogelijkheid aandacht te besteden aan gezondheid en daarbinnen aan seksuele gezondheid (vitaal burgerschap, bevorderen van gezonde burger c.q. werknemer). Ongeveer de helft van de docenten die Burgerschap lessen geven zijn docenten die maatschappijleer, omgangskunde, verpleegkunde, verzorging, of sociale vaardigheden geven. Voor hen is het thema veel laagdrempeliger. Zij kunnen zonder meer aan de slag met LLL mbo, zo is in het implementatieonderzoek en procesevaluatie gebleken. Zij hebben ervaring met het bespreken van gevoelige en persoonlijke onderwerpen in de klas.

Het andere deel van de docenten die Burgerschap lessen geven is hier niet speciaal voor opgeleid. Op veel scholen geven alle vakdocenten die uren over hebben enkele uren Burgerschap. Voor de meeste van hen is het lastiger om met de klas seksualiteit te bespreken. Daarom zijn er naast klassikale en interactieve werkvormen ook individuele werkvormen of werkvormen in kleine groepjes, zodat zij zelf passende werkvormen kunnen kiezen (bijvoorbeeld filmpjes met kijkopdracht, een quiz, zoekopdracht of vragen

met invulformulier). Een andere optie is dat zij gebruik maken van LLL mbo-digilessen. Studenten maken de lessen dan zelf op de eigen computer en een docent hoeft alleen een introductie en een afsluiting van de les te verzorgen.

In sommige regio's worden gastdocenten ingezet. Deze gastdocenten hebben een uitgebreide training gehad van de GGD die ingaat op het creëren van een veilige sfeer, het uitvoeren van het lesprogramma en het bespreken van gevoelige onderwerpen.

Kwaliteitsbewaking

In de handleiding voor docenten wordt veel informatie gegeven over hoe de lessen zijn uit te voeren. Er zijn concrete beschrijvingen van de inhoud, doelen en opdrachten in de klas. Ook worden tips gegeven over hoe om te gaan met bepaalde vragen of situaties in de klas. In de lesbrieven worden per opdracht meerdere suggesties en werkvormen gegeven die leiden tot hetzelfde resultaat. Op deze manier kunnen docenten een eigen draai geven aan de les, zonder dat dit ten koste gaat aan het behalen van de doelstellingen. In de docentenhandleiding wordt benoemd dat voor het behalen van de doelen, het van belang is om niet af te wijken van het lesprogramma.

Voor meer informatie worden docenten gewezen op de websites www.langlevedeliefde.nl en www.seksuelevorming.nl. Verder kunnen docenten via deze websites informatie of ondersteuning vragen en kunnen GGD'en hen ondersteunen met scholing. De GGD'en kunnen gebruik maken van een PowerPointpresentatie die ingaat op de inhoud van de thematiek, het (juist uitvoeren van het) lesprogramma, het creëren van een veilige sfeer en lastige situaties die kunnen voorkomen in de klas. Een training is niet verplicht, maar wordt wel aangeraden aangezien docenten die een training volgden eerder geneigd waren de lessen te geven en de lesbrieven beter volgden (Wolfers, Watzeels, De Koster & Van Empelen, 2019).

De kwaliteit van LLL mbo wordt bewaakt door het gebruik alsook de kwaliteit van de uitvoering te monitoren in procesevaluaties. De procesevaluaties worden ongeveer om de drie jaar uitgevoerd door Rutgers of Soa Aids Nederland. Hierbij worden studenten en docenten gevraagd naar hun waardering en het gebruik van de lessen middels focusgroepen en/of interviews. De lessen worden naar aanleiding van deze inzichten aangepast.

Randvoorwaarden

Creëren van een veilige sfeer

Docenten dienen alert te zijn op grote onderlinge verschillen tussen studenten op het gebied van seksuele ervaringen en opvattingen, maar ook in kennis en taal. Het is daarnaast ook belangrijk om er rekening mee te houden dat niet alle studenten in gemengde groepen durven te praten over seksualiteit en dat onderwerpen soms cultureel beladen zijn. Docenten kunnen uitleggen waarom de lessen belangrijk zijn en eventuele zorgen wegnemen. Het is van belang dat docenten zich hierbij ondersteunend opstellen en studenten vooral uitnodigen om met elkaar in gesprek te gaan. Wanneer zij benadrukken dat het belangrijk is om in een veilige sfeer over deze onderwerpen te kunnen praten, kunnen ze studenten aanspreken op onveilig of respectloos gedrag. De docentenhandleiding en de website beschrijven hiervoor handige tips.

Voorbereiden van betrokkenen op school

Een docent kan aangeven dat studenten met vragen of problemen omtrent seksualiteit, relaties en zwangerschap voor een gesprek terecht kunnen bij de docent zelf, de

zorgcoördinator, de studieloopbaanbegeleider of de schoolmaatschappelijk werker. Hiervoor is het nodig dat de collega's op school op de hoogte zijn van het feit dat deze lessen gegeven worden. Eventueel kunnen docenten studenten ook wijzen op Sense-sprekuren in de regio.

Implementatie

In samenwerking met Gezonde School en GGD'en is een implementatieplan opgesteld. Jaarlijks worden alle GGD'en geïnformeerd over het lesmateriaal en krijgen ze handvatten om scholen te ondersteunen bij lessen over deze onderwerpen. GGD'en hebben binnen hun regio de contacten met de verschillende mbo-scholen, geven advies hoe de scholen het thema 'Relaties en seksualiteit' structureel kunnen inbedden en hebben de mogelijkheid (in vrijwel alle regio's) om docententrainingen te geven, waaronder een specifieke training over LLL mbo. Sommige GGD-regio's coördineren een pool van gastdocenten ('young professionals' en studenten) die lessen van LLL mbo uitvoeren op verschillende scholen. Deze gastdocenten ontvangen een training van de GGD.

Sinds 2019 wordt vanuit de 'Stimuleringsmaatregeling Gezonde Relaties en seksualiteit' van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport een extra impuls gegeven aan seksuele vorming in het onderwijs, waaronder het mbo. Binnen deze regeling zijn er voor Gezonde School-adviseurs, werkzaam bij GGD'en, een e-learning ontwikkeld en aanvullende bijeenkomsten georganiseerd om scholen te ondersteunen bij het thema 'Relaties en seksualiteit'. LLL mbo wordt binnen deze trainingen en de e-learning ook benoemd binnen de pijler educatie.

Scholen krijgen middelen om interventies zoals dit lesmateriaal aan te schaffen en ze krijgen de mogelijkheid om gastdocenten in te huren of zelf hierin geschoold te worden.

Via het Gezonde Schoolmenu 'Relaties en Seksualiteit', via de Gezonde Schoolnieuwsbrieven en binnen de trainingen voor Gezonde School-coördinatoren worden mbo-scholen geïnformeerd over LLL mbo en de extra stimuleringsimpuls voor het onderwijs.

Tevens wordt het lesmateriaal ingebed op www.langlevedeliefde.nl en op www.seksuelevorming.nl. In de pr en landelijke campagnes zoals 'Week van de Liefde' wordt eveneens gewezen op het lesmateriaal.

De populairste lessen 'Seksuele diversiteit' en 'Liefde en relaties' werden tussen 2018 en 2019 respectievelijk 264 (met 193 unieke bezoekers) en 232 (met 189 unieke bezoekers) gedownload. Het is uit deze cijfers niet af te leiden wie de lessen hebben gedownload. Uit directe contacten met scholen en GGD'en blijkt dat minimaal acht mbo-scholen structureel gebruik maken van LLL mbo.

Kosten

Aan het uitvoeren van de lessen zijn geen kosten verbonden omdat het in reguliere lestijd door docenten uitgevoerd kan worden met behulp van de materialen die gratis via de website te gebruiken zijn. Alleen voor de les over anticonceptie wordt aangeraden een anticonceptiekoffer te bestellen (ca. 92,50 euro, eenmalige kosten) en er kunnen condooms voor de condoomdemonstratie besteld worden (ca. 15 euro voor 100/200 condooms).

Een docent is ongeveer een uur bezig om een les voor te bereiden. Het uitvoeren van

een les kost twee lesuren. Daarnaast kost het ongeveer anderhalf uur om de complete online docentenhandleiding goed door te nemen.

Alternatief: inzet gastdocenten

In een regio in het land wordt gewerkt met gastdocenten ('young professionals' of studenten) die twee lessen van LLL mbo uitvoeren. De voorbereiding van twee lessen kosten 3 uur en de uitvoering 3 uur per gastdocent. De lessen worden gegeven door twee gastdocenten. Dus voor twee gastlessen moeten er 12 uur worden vergoed. In deze specifieke regio worden de uren van de 'young professionals' vergoed vanuit een aparte subsidie en hoeven de scholen niet te betalen voor de gastlessen.

3. Onderbouwning

Probleem

Uit de studie Seks onder je 25^e (De Graaf, Van den Borne, Nikkelen, Twisk & Meijer, 2017) blijkt dat jongeren die het vmbo of mbo volgen (praktische opgeleide jongeren) in een aantal opzichten meer risico lopen dan jongeren van de havo, vwo, hbo of universiteit (theoretisch opgeleide jongeren) op het gebied van seksuele gezondheid.

Praktisch opgeleide jongeren doen op jongere leeftijd seksuele ervaring op, maar hebben minder kennis over seksualiteit, voortplanting en soa's dan hun hoger opgeleide leeftijdgenoten. Ook lijken zij minder toegang te hebben tot informatie over relaties en seksualiteit. Met vragen over seks gaan ze minder vaak naar vrienden, hulpverleners, boeken of tijdschriften en internet. Ze zoeken hun antwoorden eerder bij familie en op school, maar praktisch opgeleide jongens waarderen de informatie van school lager dan theoretisch opgeleide jongens. De meeste jongeren hebben op de middelbare school enige informatie over seksualiteit en relaties gekregen. Volgens de jongeren gaat deze informatie vooral over anticonceptie, voortplanting en soa/hiv. Over seksuele grensoverschrijding, seksuele diversiteit, seksueel plezier en seks in de media zegt een meerderheid van de jongeren geen of weinig informatie te hebben gekregen. Jongeren beoordelen de informatie die ze op school hebben gekregen over seksualiteit matig (met een 5,8) (De Graaf et al., 2017).

Een tweede punt van zorg in deze groep zijn de ervaringen van de jongeren met seksuele grensoverschrijding. Zo werden zij bij de eerste geslachtsgemeenschap iets vaker overgehaald dan theoretisch opgeleide leeftijdgenoten (zowel jongens als meisjes). In het schooljaar 2018-2019 gaven 13% van de meisjes en 4% van de jongens van het mbo aan dat zij minstens één keer onder druk zijn gezet of zijn gedwongen tot seks (Rutgers, Soa Aids Nederland & TestJeLeefstijl.nl, 2019). Ook hebben deze jongeren vaker negatieve ervaringen met sexting in vergelijking met theoretisch opgeleide leeftijdgenoten (De Graaf et al., 2017).

Er bestaat onder jongeren van het vmbo of mbo een relatief negatieve attitude ten aanzien van seksuele oriëntatie en gender non-conformiteit. Holebi-jongeren hebben in deze groep meer moeite met het accepteren van hun eigen seksuele oriëntatie dan hoger opgeleide leeftijdgenoten (De Graaf et al., 2017).

Tenslotte loopt deze groep jongeren relatief veel risico op ongeplande zwangerschap. Ze gebruiken bij de eerste geslachtsgemeenschap iets vaker geen anticonceptie en minder vaak consequent anticonceptie met de laatste sekspartner (De Graaf et al., 2017). Er is binnen de groep meisjes van het mbo een dalende trend te zien in het condoomgebruik bij losse partners. Ook gaven in het schooljaar 2018-2019 meer meisjes aan dat ze geen anticonceptie gebruikten dan in de jaren daarvoor (Rutgers, Soa Aids Nederland & TestJeLeefstijl.nl, 2019). Jongeren van het vmbo of mbo krijgen vaker te maken met zwangerschap, zowel gepland als ongepland en ongewenst (De Graaf et al., 2017).

Oorzaken

De onveilige of ongezonde seksuele ontwikkeling wordt veroorzaakt door een complex aan persoonlijke, cognitieve en psycho-sociale factoren vanuit de eigen opvoeding, peers en media (Kirby & Lepore, 2007; Graaf et al., 2010, Graaf et al., 2017).

Factoren die de kans op **seksueel grensoverschrijdend gedrag** vergroten:

- jongeren met een minder goede seksuele interactie competentie (Kuyper, De Wit, Adam, Woertman & Van Berlo, 2010; De Graaf et al., 2010);
- een positieve attitude t.a.v. provocatief gedrag en de verkrachtingsmythe en traditionele gender rollen (De Graaf et al., 2010);
- een dubbele moraal voor mannen en vrouwen rondom seksueel gedrag (Emmerink et. al, 2018);
- een lage risicoperceptie/inschatting;
- weinig actie controle (De Graaf et al., 2010).

Empathie en emoties spelen ook een rol; minder goed kunnen anticiperen op wat de ander voelt of jij zelf zou kunnen voelen leidt sneller tot grensoverschrijdend gedrag. De context, type partner, situatie en onrealistische seksuele scripts/verwachtingen spelen ook een rol (De Graaf et al., 2010).

Factoren die de kans op **ong geplande zwangerschap** vergroten:

- weinig (waargenomen) kennis, inclusief vooroordelen t.a.v. de pil;
- lage risico perceptie;
- negatieve attitude t.a.v. anticonceptie;
- positieve attitude t.a.v. zwangerschap;
- negatieve attitude t.a.v. abortus;
- negatieve attitude t.a.v. communicatie;
- weinig toekomstperspectief;
- lage eigen effectiviteit en vaardigheden (weerbaarheid; assertiviteit);
- traditionele opvattingen over seksualiteit;
- lage interactie competentie;
- traditionele opvattingen t.a.v. genderrollen;
- laag zelfbeeld

(Cense & Dalmijn, 2016; Brückner, Martin & Bearman, 2004, Wijzen & Van Lee, 2006; Kirby & Lepore, 2007; Ryan et al., 2007; Van Berlo, Wijzen & Vanwesenbeeck, 2005; O'Sullivan et al., 2010).

Factoren die de kans op **onbeschermd seks** vergroten:

- weinig kennis over veilig vrijen;
- lage risico perceptie;
- verkeerde condoomgewoontes (bijvoorbeeld niet of verkeerd gebruik);
- veel vertrouwen in & aangenomen betrouwbaarheid van de partner;
- negatieve condoom-attitude;
- lage eigen effectiviteit (waaronder interactie competentie)

(Cense & Dalmijn, 2016; Graaf et al., 2010; NCJ, 2014; O'Sullivan, 2010; Fortenberry, Tu, Harezlak, Katz, & Orr, 2002; Misovich, Fisher, & Fisher, 1997; Lam, Mak, Lindsay, & Russell, 2004).

Factoren die **negatieve attitudes en gedrag ten opzichte van seksuele oriëntatie en gender-nonconform gedrag** beïnvloeden:

Stereotype genderrolopvattingen en strakke gendernormen in groepen belemmeren genderdiversiteit, (Baams & Bos, 2014) en kunnen bijdragen aan seksuele grensoverschrijding en negatief gedrag ten opzichte van seksuele oriëntatie (Tolman et al, 2003, Graaf et al, 2014). De schoolomgeving (het veilige schoolklimaat en de sfeer)

en de reacties van peers zijn van invloed op de zelfwaardering van LHB-jongeren (lesbische, homoseksuele en biseksuele jongeren) (Van Bergen, Spiegel, 2015).

Daders:

- traditionele opvattingen over genderrollen;
- zich bedreigd voelen (= bedreigend voor je heteroseksuele identiteit en je wereldbeeld);
- behoud van peer status en waargenomen belangrijkheid in de groep.

Omstanders:

- onbewust zijn van hun rol en invloed op pestgedrag van anderen;
- weinig empathie voor slachtoffer, angst voor stigma-by-association (straks denkt men dat ik ook homoseksueel ben);
- mixed emoties (angst, onzekerheid, empathie);
- lage eigen effectiviteit

(Keuzenkamp, 2010; Bernstein, 2010; Buijs & Hospers, 2010; Haider-Markel & Joslyn, 2008; Hawker & Boulton, 2000).

Aan te pakken factoren

Algemeen:

Indien er geen passend lesaanbod is voor het mbo zullen veel docenten het onderwerp seksuele gezondheid binnen hun Burgerschap lessen blijven mijden. Uit een interview met een docent uit Utrecht, opleiding Sociaal maatschappelijke dienstverlening, niveau vier:

'Zonder de lesbrieff hadden we deze les nooit gegeven, alle info is er duidelijk te vinden. Super uitgebreid! Je kunt verschillende keuzes maken. Het is een goede ondersteuning.'

Lang Leve de liefde heeft tot doel jongeren te ondersteunen in het maken van gezonde en verantwoorde keuze met betrekking tot liefde, relaties en seks. Dat houdt in dat de jongeren onbedoelde zwangerschap voorkomen, (verspreiding) van infectie met soa en hiv voorkomen en gezonde keuzes maken met betrekking tot zwanger worden en zwangerschap. Verder is het van belang dat ze seksuele diversiteit en genderdiversiteit accepteren en daarnaar handelen. Tot slot is het belangrijk dat ze hulp en ondersteuning zoeken als ze problemen of vragen hebben t.a.v. hun seksuele gezondheid.

De belangrijkste gedragsdeterminanten voor het bereiken van de doelen van deze interventie waren: kennis, risicoperceptie, attitude, emotie, sociale invloed, vaardigheden en eigen-effectiviteit. Bij grensoverschrijdend gedrag speelden ook seksueel zelfbeeld en empathie een rol.

Vrijwel alle bovengenoemde oorzaken worden aangepakt binnen LLL mbo. Sommige oorzaken zijn echter niet in een les te beïnvloeden en hangen ook sterk samen met de opvoeding en leefsituatie zoals: het hebben van weinig toekomstperspectief, een laag zelfbeeld, behoud van de peer status of (te) veel vertrouwen hebben in een partner.

Verantwoording

Intervention Mapping

Voor het ontwikkelen van het lespakket en de implementatie-interventie is het Intervention Mapping (IM)-protocol gebruikt. Deze planmatige aanpak met betrekking tot het thema seksuele gezondheid is in het verleden succesvol gebleken bij andere vergelijkbare programma's in Nederland (Schaalma & Kok, 2011). Bij de ontwikkeling van het lespakket werd gelijktijdig een uitgebreid implementatieonderzoek (Wolfers,

Watzeels & De Koster, 2014) uitgevoerd zodat bij de ontwikkeling van het lesmateriaal zoveel mogelijk aangesloten werd bij de randvoorwaarden voor gebruik en acceptatie door docenten.

Inzet van passende methodieken

Voor de beïnvloeding van deze determinanten en de vertaling van de veranderdoelen is gebruik gemaakt van een overzicht van theoretische methoden die uit onderzoek geschikt gebleken te zijn om deze determinanten van het gewenste gedrag te veranderen. De belangrijkste methodieken die we daaruit gekozen hebben zijn:

- modeling: voor het aanleren van vaardigheden en het verhogen van de eigen-effectiviteit;
- actief leren en discussie: voor het verhogen van kennis en veranderen van attitude;
- op scenario-gebaseerde risico informatie: voor het creëren van bewustwording en veranderen van risico-perceptie (Bartholomew et al., 2016).

Aansluiten bij de doelgroep

Daarnaast hebben we gezocht naar methodieken die specifiek voor deze doelgroep en dit onderwerp geschikt zijn, zoals methodieken die specifiek geschikt zijn voor laag opgeleide jongeren, die minder taalvaardig zijn, sterk visueel ingesteld zijn en een korte spanningsboog hebben. Methodieken die veel interactie bieden en aansprekende voorbeelden die aansluiten bij de doelgroep zijn dan erg belangrijk. Verder is het erg belangrijk om zoveel mogelijk een keuze aan te bieden in

methodieken/werkvormen bij de verschillende lesonderdelen. Klassen kunnen namelijk heel verschillend samengesteld zijn: bijvoorbeeld uitsluitend meisjes of jongens, of heel praktisch ingestelde jongens op een techniekopleiding die liever een invulopdracht of een Internet zoekopdracht hebben versus een gemengde groep bij een sociaal culturele opleiding waar een spelvorm goed aansluit. Juist door het veelvuldig terugkoppelen aan docenten hebben we de lessen zodanig kunnen inrichten dat er steeds voor de verschillende niveaus en soorten klassen door de docent een geschikte keuze uit de werkvormen gemaakt kan worden. Tips en aanwijzingen voor het gebruik van de verschillende werkvormen staan in de lesbrieven.

Subdoelen in de lessen

Als voorbeeld laten we voor een van de veranderdoelen zien hoe deze is vertaald in opdrachten in de lessen.

Subdoel 1 (jongeren hebben prettige en gewenste relaties en seksuele contacten (zowel online als offline)):

- Liefde & relaties:
 - met post-its inventariseren wat studenten belangrijk vinden in een relatie
 - stellingen over man-vrouw rollen
 - stellingen over een 'goede relatie' en adviseren wat een vriend kan doen bij problemen
- Partnerkeuze & maagdelijkheid:
 - bespreken van invloed van sociale omgeving op relaties en seksualiteit
 - stellingen maagdelijkheid a.d.h.v. filmfragment
 - in groepjes scenario's bespreken over partnerkeuze en de rol van ouders
- Jongeren & seks:
 - met post-its inventariseren wat studenten belangrijk of positief vinden aan seks

- een quiz met feiten over jongeren en seksualiteit
- filmpje bekijken en nabespreken over seksueel verlangen bij mannen en vrouwen
- Je lijf en zo:
 - tekenen van de geslachtsorganen
 - quiz over menstruatiecyclus en vruchtbaarheid, met vervolgens een informatief filmpje
- Beeldvorming & rolpatronen:
 - bekijken van een interactieve film over de dubbele moraal
 - mening geven aan de hand van korte filmpjes over seksueel geweld, dubbele moraal en gender
 - quiz over gender en geweld
 - reacties geven aan de hand van casussen rondom gender en geweld
- Beeldvorming & schoonheidsidealen:
 - collage maken van stereotiepe man-vrouwbeelden in de media en nabespreken
 - discussie over invloed van plastische chirurgie op zelfbeeld en zelfvertrouwen
- Love online:
 - evalueren van eigen risicogedrag op sociale media a.d.h.v. een vragenlijst
 - discussie over sexting en grooming
 - beoordelen van uitspraken van andere jongeren over sexting
 - bekijken van een interactieve film over sociale media en sociale druk
 - stoplichtspel: wel gedrag is wel of niet oké online?
- Alcohol, drugs & seks:
 - stellingen over de invloed van alcohol en drugs op seks
 - samen oefenen om weerstand te bieden aan sociale druk
 - brainstorm om tips te bedenken rondom het voorkomen van onveilige seks
- Wensen en grenzen:
 - bekijken van een interactief filmpje over het aangeven en herkennen van wensen en grenzen
 - verbaal en non-verbaal aangeven van wensen en grenzen
 - brainstorm: wat zijn signalen dat iemand aangeeft dat hij/zij iets niet wil?
 - woordspin over seksueel grensoverschrijdend gedrag
 - kaartjespel: wanneer is iets grensoverschrijdend?

NB

Indien een docent ervoor kiest slechts één les uit te voeren dan worden alleen de lesdoelen van die les bereikt. In elke lesbrief staan per opdracht de lesdoelen vermeld, mocht een docent er bijvoorbeeld voor kiezen om een opdracht te laten vervallen, dan weet de docent welke doelen in dat geval niet of onvoldoende behaald kunnen worden.

4. Onderzoek

Onderzoek naar de uitvoering

- a) Wolfers, M., Watzeels, A., Koster, de, M. & Empelen, van, P. (2019). Lang Leve de Liefde voor het mbo. De planmatige ontwikkeling en implementatie van een lespakket seksuele gezondheid voor het mbo. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 43-2.
 - b) Dit artikel beschrijft de planmatige ontwikkeling van zowel het lespakket als de interventie voor de implementatie van het lespakket. In het kader hiervan zijn de volgende onderzoeken gedaan:
Behoeftteonderzoek met:
 - vier focusgroep interviews onder 37 mbo-studenten
 - semigestructureerde interviews onder 10 docenten en 7 coördinatoren op mbo's
 - vragenlijstonderzoek onder 95 contactpersonen op het mboOnderzoek naar determinanten van implementatie:
 - twintig semi-gestructureerde interviews met sleutelfiguren van het mbo
 - vragenlijstonderzoek onder 142 docentenEvaluatieonderzoek:
 - voor- en nameting onder 73 docenten die het vak Burgerschap geven
 - c) Omdat flexibiliteit van het lespakket een belangrijke randvoorwaarde voor gebruik bleek, werd gekozen voor een online doe-het-zelf shop waar docenten zelf uit een databank losse lessen of workshops kunnen kiezen. Adoptie en implementatie werd gefaciliteerd middels materialen die beschikbaar werden gemaakt via de LLL mbo-website (o.a. demonstratie-video's, keuzetools, en promotiefilmpje), promotie via mbo-organisaties op landelijke beurzen, docententrainingen en ondersteuning van de lessen door Sense-verpleegkundigen. Het effect van de implementatiestrategieën is onderzocht door middel van een voor- en nameting. De conclusie is dat onderzoek naar implementatiefactoren een belangrijke meerwaarde had voor de ontwikkeling van het lespakket omdat de uitkomsten van het onderzoek onmiddellijk gebruikt konden worden voor de ontwikkeling van het programma. Uit het onderzoek naar het effect van de implementatie bleek dat een implementatiestrategie, aangevuld met een docententraining, zorgde voor een hogere intentie tot gebruik. Ook lijkt de implementatiestrategie geleid te hebben tot een intensiever gebruik van het lespakket.
- a) Sips, C. (2016). *Long Live Love at MBO schools in the Netherlands. Experiences of teachers and MHS experts with the Long Live Love program, active at MBO schools in the Netherlands*. Amsterdam: SOA Aids Nederland.
 - b) Een onderzoek naar het gebruik van LLL mbo en de ervaringen van docenten met de methode. Een online enquête werd ingevuld door 31 docenten. Er zijn semi-gestructureerde interviews gedaan met acht docenten en vier GGD-medewerkers, naar hun ervaringen met de methode.
 - c) Docenten raken bekend met LLL mbo via de GGD, collega's, de website (www.langlevedeliefde.nl) of via folders. Bijna twee derde van de ondervraagden had ondersteuning en/of een training gehad van de GGD rond de uitvoering van

LLL mbo. Docenten gebruiken LLL mbo, omdat ze het belangrijk vinden om goede relationele en seksuele vorming te geven aan studenten. De makkelijke beschikbaarheid van de diverse en flexibele materialen en de thematiek zijn belangrijke redenen voor hen om voor deze interventie te kiezen. Wel blijkt duidelijk dat intrinsieke motivatie om aandacht te besteden aan de thematiek een belangrijke facilitator is voor het gebruik van de interventie. Ook de reactie van de studenten op het materiaal is een factor die docenten doet beslissen het materiaal wel of niet (opnieuw) in te zetten. Daarbij is het voor de implementatie belangrijk om regelmatig updates van het materiaal te doen.

- a) Vermeulen, M., Euwema, A. & Maris, S. (2020). *Procesevaluatie Lang Leve de Liefde MBO*. Utrecht: Rutgers.
- b) Een onderzoek naar uitvoering en waardering van de lessen Lang Leve de Liefde mbo onder docenten en studenten. Er zijn semi-gestructureerde telefonische interviews uitgevoerd onder vier (gast)docenten. Daarnaast is er een focusgroep uitgevoerd onder 8 studenten.
- c) De geteste lessen van de lessenreeks werden relevant bevonden door de studenten. De docenten waardeerden de vorm van lessen, die gratis via een website te downloaden en aan te passen zijn. De belangrijkste aanbevelingen voor aanpassingen waren:
 - Verouderde onderzoeksresultaten en links moeten worden geactualiseerd.
 - De les Seksuele diversiteit wordt regelmatig gebruikt, maar is sterk verouderd en lastig uit te voeren. Er zou meer aandacht moeten zijn voor gender.
 - De lessen over internet zijn sterk verouderd en moeten worden aangepast met betrekking tot nieuwe ontwikkelingen rondom sexting etc.
 - De lessen waarbij varianten zijn gemaakt voor jongens en meisjes moeten worden samengevoegd. Op deze manier kunnen de studenten van elkaar leren.

In 2020 zijn bovenstaande aanbevelingen doorgevoerd. De les Seksuele diversiteit is geactualiseerd en verbreed tot de les Seksuele diversiteit en genderdiversiteit. Binnen de les Love Online is er aandacht voor sexting. Ook zijn lessen die niet werden gebruikt samengevoegd en zijn er geen aparte varianten meer voor jongens en meisjes.

5. Samenvatting Werkzame elementen

Vanuit de theorie/ inhoud

- Per les en per doel: gebruik van effectief gebleken methoden/technieken passend bij determinant, doelgroep en onderwerp (zoals bijvoorbeeld het gebruik van Tailoring + feedback (methode) in een online advies op maat over testen op soa (techniek) in de les Soa om studenten inzicht te geven in hun eigen risicogedrag en te motiveren tot testen op soa en hen te helpen een keuze te maken voor een testlocatie (Bartholomew et al., 2016).
- Vertaling van methode in concreet programma waarbij duidelijk is wat de randvoorwaarden voor toepassing zijn (bijvoorbeeld bij actief leren, voldoende tijd voor de uitvoering van de opdracht). In de docentenhandleiding staat concreet aangegeven welke onderdelen van het programma essentieel zijn en welke eventueel facultatief. Per opdracht staan de doelen vermeld, zodat de docent weet welke doelen vervallen als een opdracht vervalt.

Vanuit de uitvoering

- Online website met verschillende lessen met uitgebreide handleiding van waaruit docenten kunnen kiezen.
- Keuzehulp die docent helpt passend aanbod te maken op basis van wensen en behoefte (bijvoorbeeld helpen om de goede keuze te maken bij tijdgebrek).
- Gratis pakket met veel beeldmateriaal en animatie.
- Video's voor docenten met voorbeelden van lessen in de klas en ervaringsverhalen van docenten thematisch gerangschikt (in de docentenhandleiding op de website).
- De docent heeft een belangrijke rol in de uitleg van de opdrachten en de begeleiding van discussies (anders dan bij LLL mbo-digilessen).

6. Aangehaalde literatuur

Baams, L. & Bos, H. (2014). Gender non-conformiteit, stigmatisering, en psychologisch welzijn van Nederlandse lesbische, homoseksuele en biseksuele jongeren. *Tijdschrift voor seksuologie*, 38(2), 86 t/m 93.

Bartholomew Eldredge, L. K., Markham, C. M., Ruiter, R. A. C., Fernández, M. E., Kok, G., & Parcel, G. S. (2016). *Planning health promotion programs: an Intervention Mapping approach*. (4 ed.) Jossey-Bass Inc.

Bergen, van D, Spiegel, T. (2015). De moeite waard? Acceptatie van seksuele diversiteit op school en de zelfwaardering van lesbische, homoseksuele en biseksuele jongeren. *Pedagogiek*, 35(2), 167-181.

Bernstein, M. (2010). Paths to homophobia. *Sexuality Research & Social Policy*, 1, 41-55.

Brückner, H., Martin, A. & Bearman, P.S. (2004). Ambivalence and pregnancy: adolescents' attitudes, contraceptive use and pregnancy. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 36, 248- 257.

Buijs, B., & Hospers, H. (2010). *Hoewel ik het zelf soms ook wel doe. Een onderzoek naar onveilige seks en coming out bij homojongens*. Amsterdam, Maastricht: Aids Fonds & Universiteit Maastricht.

Cense, M. & Dalmijn, E. (2016). *In één klap volwassen: Over tienerzwangerschap*. Utrecht: Rutgers.

Emmerink, P., van Lankveld, J., van den Eijnden, R., ter Bogt, T. & Vanwesenbeeck, I. (submitted, 2018). Comparing explicit and implicit measures for the assessment of sexual double standard endorsement. *The Journal of Sex Research*.

Fortenberry, J. D., Tu, W., Harezlak, J., Katz, B. P., & Orr, D. P. (2002). Condom use as a function of time in new and established adolescent sexual relationships. *American Journal of Public Health*, 92(2), 211 - 213.

Graaf, H. de, Bakker, B. H. W., & Wijsen, C. (2014). *Een wereld van verschil. Seksuele gezondheid van LHBT's in Nederland 2013*. Rutgers WPF.

Graaf, H. de, Borne, M. van den, Nikkelen, Twisk, D. & Meijer, S. (2017). *Seks onder je 25^e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017*. Delft: Eburon.

Graaf, H. de, Dijk, L. van, & Wijsen, C. (2010). *Leefstijlcampagne seksuele weerbaarheid. Voorbereidend literatuuronderzoek*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.

Haider-Markel, D.P., & Joslyn, M.R. (2008). Beliefs about the origins of homosexuality and support for gay rights. An empirical test of attribution theory. *American Journal of Public Health*, 92(2), 211 - 213.

Hawker, D.S.J., & Boulton, M.J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychiatry*, 41, 441-455.

- Hendrickx, L. & Vlek, C. (1989). Relative importance of scenario information and frequency information in the judgement of risk. *Acta Psychologica*, 72 (41-63).
- Keuzenkamp, S. (2010). *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kirby, D. & Lepore, G. (2007). *Sexual risk and protective factors: Factors affecting teen sexual behavior, pregnancy, childbearing and sexually transmitted disease: Which are important? Which can you change?* Washington, D.C.: The National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy.
- Kuyper, L., de Wit, J., Adam, P., Woertman, L., & van Berlo, W. (2009). *Laat je nu horen! Een onderzoek naar grensoverschrijdende seksuele ervaringen en gedragingen onder jongeren*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Rutgers Nisso Groep.
- Lam, A.G., Mak, A., Lindsay, P.D., & Russell, S.T. (2004). What Really Works? An Exploratory Study of Condom Negotiation Strategies. *AIDS Educ Prev*, 16(2), 160-171.
- MBO Raad (2019). *Studenten in het mbo*. Opgehaald op 03.06.2020, van <https://www.mбораad.nl/het-mbo/feiten-en-cijfers/studenten-het-mbo>
- Mevissen, F.E., Meertens, R.M., Ruiters, R.A., Feenstra, H. & Schaalma, H.P. (2009). HIV/STI risk communication: the effects of scenario-based risk information and frequency-based risk information on perceived susceptibility to chlamydia and HIV. *J Health Psychol*, 14(1), 78-87.
- Misovich, S. J., Fisher, J. D., & Fisher, W. A. (1997). Close relationships and elevated hiv risk behavior: Evidence and possible underlying psychological processes. *Review of General Psychology*, 1, 72-107.
- Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (2014). *Richtlijn: Seksuele ontwikkeling*. Online beschikbaar via: <https://www.ncj.nl/richtlijnen/alle-richtlijnen/richtlijn/seksuele-ontwikkeling> [geraadpleegd: 15-01-2020]
- O'Sullivan, L.F., Udell, W., Montrose, V., Antonello, P., & Hoffman, S. (2010). *A cognitive analysis of college students' explanations for engaging in unprotected sexual intercourse*. Archives of Sexual Behavior. Advance online publication. doi:10.1007/s10508-009-9493-7.
- Rutgers, Soa Aids Nederland & TestJeLeefstijl.nl (2019). *Seksuele Gezondheid op het mbo: Onderzoek op scholen die meedoen aan TestJeLeefstijl.nl (2014-2019)*. Utrecht/Amsterdam: Rutgers, TestJeLeefstijl.nl & Soa Aids Nederland.
- Ryan, S., Franzetta, K., & Manlove, J. (2007). Knowledge, perceptions, and motivations for contraception: Influence on teens' contraceptive consistency. *Youth & Society*, 39, 182-208.
- Schaalma, H.P. & Kok, G. (2011). *A school HIV-prevention program in the Netherlands*. Case study 3 at the Wiley companion site for Bartholomew et al. from <http://bcs.wiley.com/he-bcs/Books?action=index&itemId=047052851&bcsId=6246>.

Sips, C. (2016). *Long Live Love at MBO schools in the Netherlands. Experiences of teachers and MHS experts with the Long Live Love program, active at MBO schools in the Netherlands*. Amsterdam: Soa Aids Nederland.

Tolman, D.L., Striepe, M.I., & Harmon, T. (2003). Gender matters: Constructing a model of adolescent sexual health. *Journal of Sex Research*, 40, 4-12.

Vermeulen, M., Euwema, A. & Maris, S. (2020). *Procesevaluatie Lang Leve de Liefde MBO*. Utrecht: Rutgers.

Wijzen, C. & Lee, L. van (2006). *Kind van twee werelden: Een kwalitatief onderzoek naar de achtergronden van zwangerschappen bij allochtone tieners*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.

Wolfers, M., Watzeels, A. & Koster, M. de (2014). *'Lang Leve de Liefde' binnen het middelbaar beroeps onderwijs. Onderzoek naar de implementatie van een lesprogramma voor seksuele gezondheid binnen het mbo*. Rotterdam: GGD Rotterdam-Rijnmond.

Wolfers, M. & Watzeels, A. (2015). *Lang Leve de Liefde voor het MBO, ontwikkeling en implementatie, 'Lessons learned'*. Rotterdam: GGD Rotterdam-Rijnmond.

Wolfers, M., Watzeels, A., Koster, de, M. & Empelen, van, P. (2019). Lang Leve de Liefde voor het mbo. De planmatige ontwikkeling en implementatie van een lespakket seksuele gezondheid voor het mbo. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 43-2.

7. Praktijkvoorbeeld

Op veel mbo-scholen voeren docenten de lessen uit. In de regio Amsterdam worden er docententrainingen gegeven en kunnen docenten zelf de lessen geven. Daarnaast wordt er ook gewerkt met gastdocenten. Deze aanpak wordt hieronder toegelicht.

GGD Amsterdam werkt samen met Academie van de Stad in de coördinatie van een regionale gastdocentenpool. Een groep starters die net aan het werk is en studenten van de Hogeschool van Amsterdam geven de gastlessen LLL mbo op verschillende mbo-scholen in hun regio. De pool met gastdocenten krijgt eerst een uitgebreide training van de GGD in het gebruik van het lesprogramma en de situatie op het mbo. Ook krijgen gastdocenten die net starten de mogelijkheid om mee te lopen met een ervaren gastdocent. Studenten die gastlessen willen geven, ontvangen hier studiepunten voor. De gastdocenten zijn niet veel ouder dan de mbo-studenten en de gastdocenten fungeren daarbij ook als rolmodel. Er worden twee vaste lessen per mbo-klas gegeven. De les 'Liefde en relaties' wordt ingezet ter introductie en een week later volgt de les 'Seksuele diversiteit en genderdiversiteit'. Ieder half jaar worden er ongeveer 40 mbo-klassen bereikt. Scholen kunnen deze gastlessen in de regio Amsterdam gratis aanvragen. De docenten van de school vullen achteraf een evaluatieformulier in. Daarnaast heeft de GGD ook ieder jaar een evaluatie met de gastdocenten.

Vaak hebben docenten in de week daarvoor aangekondigd dat de studenten een gastles krijgen. De gastdocenten spreken voorafgaand aan de les regels af voor het creëren van een veilige sfeer. Aan het begin van de lessen merken gastdocenten dat veel studenten al denken alles te weten. Toch lijkt er ook nog veel onjuiste kennis te zijn of horen studenten tijdens de lessen toch veel nieuwe informatie. Ook vinden sommige studenten het bij de start ongemakkelijk om over seks te praten. Uiteindelijk blijkt dat studenten het vaak toch ook leuk vinden om juist over deze thema's te praten. De gastdocenten krijgen ook regelmatig nog vragen van studenten na de les. Docenten en studenten geven achteraf vaak aan het interactieve en leerzame lessen te vinden.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport & Bewegen, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

Nederlands
Centrum
Jeugdgezondheid

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

